

גבול ישראל-סוריה – מדוע לא הוסר?

ארנון סופר וטל יערוויזל

תקציר

מאמר זה עוסק בשאלה: האם נותרו שרידים מן הגבול הישראלי-סורי, אשר הוסר, לכאורה, ביוני 1967.

עצם הגדרת המושג "גבול סורי-ישראלי" שנויה במחלוקת. ישראל הכירה בגבול הבין-לאומי; לא כך סוריה, שהכירה רק בגבול שהתקדם בהתמדה אל תוך ישראל, כתוצאה מעדיפותה הטופוגרפית על ישראל, כמעט לכל אורך גזרת הגבול.

מכיוון שאנו בודקים שרידי גבולות, בעיקר צבאיים, שנותרו בשטח – לא נתעניין בתוואי הקווי, אלא במערך הביצורים משני צדי הגבול. בצד הישראלי זהו מערך ביצורים דליל המתאים לתפיסת הביטחון של ישראל, שלא האמינה בהתבצרות נייתת (לפחות לא עד 1967). בצד הסורי מצוי מערך ביצורים מסיבי, משום שסוריה אימצה את תפיסת ההגנה הסובייטית שגרסה מערכי ביצורים המחפים האחד על השני, עד לעומק הגזרה.

באמצעות עבודת שדה ובאמצעות צילומי אוויר מן השנים 1967 ו-1994, נכחנו לאורך הגבול עשר תחנות המאפיינות את כל סוגי הטופוגרפיה, הצומת והתנאים האחרים המופיעים לאורך הקו. המסקנה העולה מן הבדיקה היא, כי כל האלמנטים שהיו לאורך קו הגבול בערב מלחמת ששת הימים נותרו, פחות או יותר, במקומם. לא נעשתה שום פעולה יסודית לטשטוש הגבול ולמחיקת האלמנטים שהיו בו.

מחברי מאמר זה מנסים לעמוד על הסיבות לכך: אחת הסיבות העיקריות היא הכרזתן של שמורות טבע וגנים לאורך תוואי הגבול, באזור המשופע בפלגי מים ובצומח טבעי עשיר. סיבה נוספת היא השימוש המשני שנעשה בכבישי הפטרולים. גם בישראל, כמו במקומות אחרים בעולם, הגבול מצוי בשולי התודעה הלאומית והאזורית.

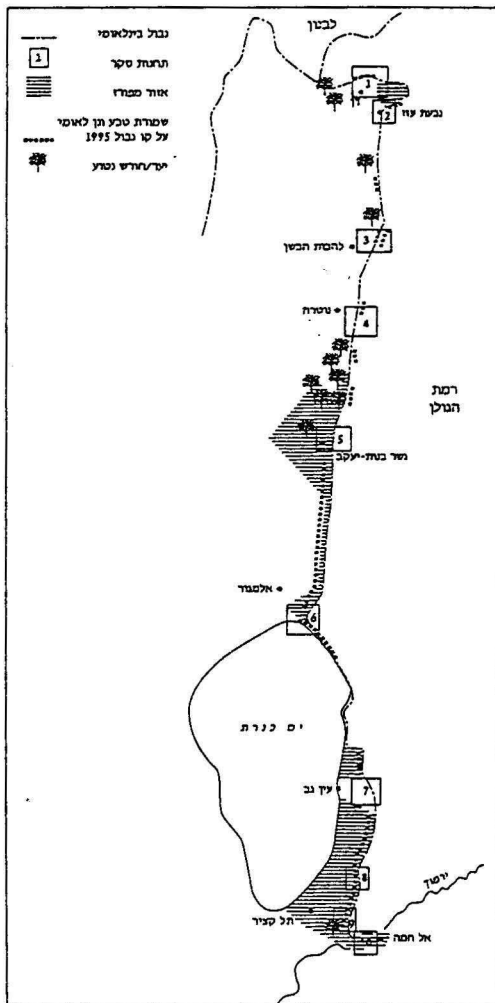
מחברי המאמר מציעים למוסדות המתאימים להזדרזו ולייער את שני צדי הגבול, בין אם ימשך הסטטוס הנוכחי שלו, ובין אם, במקרה של שלום סורי-ישראלי, יחזור לתפקד כגבול. היער משמש אמצעי יעיל לטשטוש גבולות ולהעלמת אלמנטים צבאיים בלתי אסתטיים. כך מצאנו בכמה גבולות שהוסרו בדור האחרון: בקו מג'ינו, בגבול הציכיי-גרמני, ובגבול שהפריד בין שתי הגרמניות.

רצוי וראוי כי הקרן הקימת לישראל, תזדרזו ותייער את אזור תוואי הגבול ברמת הגולן, משני צדדיו.

רקע^{1,2}

הגבול הישראלי-סורי חוזר לכותרות בעקבות שיחות השלום הגלויות והחשאיות בין ממשלות ישראל לבין סוריה (כתיווך אמריקאי צמוד).

מפה 1. גבול ישראל-סוריה: תחנות מחקר, שמורות טבע ונוגים לאסמים, חרש נמדע

- 1 יער-ויזל, ט' וסופר, א' (1995). "היעלמותם של אלמנטים גאוגרפיים בעקבות הסרת גבול, בהדגמה: 'הקו הירוק', קרקע, אפריל 1995.
- 2 סופר, א' ויער-ויזל, ט' (1996). גבולות שהוסרו: הדינמיקה להעלמותם מן הנוף, ירושלים: ממצאי מחקר שהוגשו למכון לחקר שימושי קרקע.

אחת מנקודות המחלוקת הקשות היא שאלת תוואי הגבול. על הפרק עומדים שלושה תוואי גבול:

א. הגבול הבין-לאומי

ב. קווי הפסקת האש שנחתמו ברודוס, ב-20.7.1949

ג. הגבול ערב מלחמת ששת הימים.

הגבול הבין-לאומי נקבע על-ידי המעצמות הגדולות – צרפת ובריטניה – בשני מהלכים: הראשון, ב-1916, בהסכם "סייקס-פיקו" (על שמם של דיפלומט בריטי ודיפלומט צרפתי), שבו נקבע כי כל צפונה של ארץ-ישראל, כולל מרבית הכינרת, ייכלל בשטח סוריה.³

המהלך השני נעשה ב-7.3.1923, לאחר מלחמת העולם הראשונה, שבה נכבש השטח מידי העות'מאנים, ובעקבותיה קיבלו צרפת ובריטניה את השליטה על האגן המזרחי של הים התיכון. שתי המדינות סיכמו ביניהן את התוואי המדויק של הגבול שעליו הסכימו עקרונית 7 שנים קודם לכן.⁴

ההסכם החדש והסופי בין שתי המעצמות אושר על-ידי חבר הלאומים ונתקבל גם על-ידי נציגי ההסתדרות הציונית שהיו נוכחים בחבר הלאומים (בכינוס זה נכח גם חיים ויצמן).

נקבע אז מפורשות, כי כל נהר הירדן יהיה בתחומי ארץ-ישראל (פלשתינה). בכל זאת, הבניאס נותר בידי סוריה, והחצבני נותר בידי לבנון וסוריה (בקטע שמצפון למפגש הגבולות סוריה-לבנון-ישראל, המצוי ליד כפר ברוך). סוכם כי: עמק החולה יהיה כולו בארץ-ישראל והגבול יעבור 200 מטר מן החוף המזרחי של האגם; הכינרת תהיה כולה בשטח ארץ-ישראל והגבול יעבור 10 מטרים מזרחה לקו המים; נהר הירדן, בקטע שבין החולה לכינרת, יהיה בשטח ארץ-ישראל והגבול יעבור 100 מטר מזרחית לקו המים (גשר בנות-יעקב, למשל, יהיה בשטח ארץ-ישראל); בין קורסי לבין נוקייב אשר בחוף הצפון-מזרחי של הכינרת יעבור הגבול 2 ק"מ מזרחה ויעלה על פסגת המצוק; משם ועד גשר אום-בוטמה שעל הירמוך, ממזרח לאל-תמה – יעבור הגבול מצפון לכביש (מפה 1).

בהסכם זה קיימות כמה נקודות בעייתיות:

* לנתונים הטופוגרפיים אין משמעות בימי שלום, אך בתקופת מלחמה, הצד הארץ-ישראלי נמצא בנחיתות קשה מאוד, 550 מ' מתחת לצד הסורי, עם קו גבול המצוי במרחק של 10-200 מטר מזרחה לכינרת ומזרחה לירדן ההררי.

* לא נקבע כיצד לפרש מרחק של 10 מטרים מן הכינרת: האם מדובר בכינרת במצב של שיא? כשפל? אולי כיום החתימה על ההסכם? או, שמא, מדובר בגבול נייד, על-פי גובה מי הכינרת בכל רגע נתון?

עד שנת 1948 שימש קו זה כגבול בין תחומי המנדט הצרפתי לתחומי המנדט הבריטי. פעולות מלחמה ראשונות הקשורות לקו זה פרצו בעת מלחמת העולם השנייה, כאשר בסוריה שלטו נציגי

3 כרטא, ספר רביעי, מפות 50, 51 ולאותו עניין ראה גם: ברזור, מ' (1988), גבולות ישראל, תל-אביב: יבנה.

4 ברזור, מ' (1988), שם.

ממשלת וישי, שנשלטה, למעשה, על-ידי גרמניה הנאצית. המתח הביא להקמת מערכת ביצורים הדדית שסימניה ניכרים עד היום ליד קיבוץ מעגן, ליד צומת הטנק, בדרך לכפר ע'גר, ובעלייה מאל-חמה לרמת הגולן. עם הקמת מדינת ישראל, ב-1948, פלש הצבא הסורי לשטחי ארץ-ישראל וכבש מספר ראשי-גשר: הראשון והגדול היה באזור משמר הירדן בכיוון למחניים; השני היה באזור תל-קציר של היום לעבר צמח; והשלישי, הקטן ביותר – באזור הבניאס-קיבוץ דן.

ניסיונות צה"ל להדוף את הסורים מארץ-ישראל מזרחה, מעבר לגבול הבין-לאומי – נכשלו. לאחר משא ומתן ארוך, ניאותה סוריה לסגת אל מעבר לגבולות ארץ-ישראל רק באופן חלקי. היא טענה לזכויות על הכינרת ועל אזור מצפון לכינרת שכלל את הירדן ההררי עד לגשר בנות-יעקב. לגבי השטחים המפורזים – שטחים בארץ-ישראל שהיו בידיה ושמהם נסוגה – היא תבעה להתייחס כשטחי הפקר ולא כשטחים ללא צבא (מפה 1). סוריה לא נסוגה לגבול הבין-לאומי ממש, אלא ניצלה את העובדה שהיה לה יתרון טופוגרפי במקומות מסוימים ובהם כרסמה בגבול הבין-לאומי (לדוגמה: היה עליה לסגת עד קרוב לקורסי, אך היא שלטה על מוצב נוקייב שהשקיף על קיבוץ עין-גב; היא הייתה צריכה להישאר במצוק העליון מעל תל-קציר, אך צבאה הגיע עד תאופיק התחתונה, כקילומטר אחד מקיבוץ תל-קציר).

מאז, ועד לפרוץ מלחמת ששת הימים, סוריה הוסיפה להתקדם בנקודות שונות של הגבול וכרסמה גם בקווי הסכמי הפסקת האש, שנחתמו ברודוס ב-20.7.1949. בשנת 1951 סיפחה לעצמה סוריה את אזור אל-חמה, לאחר שמארב שלה הרג שבעה מחיילי סיור של צה"ל שנע בכיוון לאל-חמה כדי לקבוע עובדות בשטח. באותה שנה חדר צבא סורי לתוך ישראל והשתלט על תל-אל-מוטילה שברמת כורדים, ורק לאחר ארבעה ימי לחימה נהדף משם על-ידי צה"ל. מאז נמשכו, ללא הרף, תקריות עם הסורים.⁵ ישראל נלחמה, בין היתר, בניסיונות שנעשו בשנת 1953 להפריע בייבוש החולה⁶ ובמזימה סורית לייבש חלק ממקורות הירדן (קרבות אלה התנהלו בין השנים 1963-1966 וזכו לכינוי "קרבות המים"). סוריה גרמה לתקריות על זכויות המים בכינרת, על חריש באזורים הסמוכים לגבול והפגיזה יישובים אזרחיים.⁷ תקריות אלה נמשכו עד למלחמת ששת הימים.

ב-10.6.1967 כבש צה"ל את רמת הגולן, וכך פסק קטע גבול זה לשמש גבול בין-לאומי.

בשנת 1981 הודיעה מדינת ישראל על סיפוח רמת הגולן ובעקבות החלטה זו נעשו כל הפעולות הדרושות על-מנת לתת לרמת הגולן צביון של חלק אינטגרלי ממדינת ישראל.

האם כך גם בקו הגבול?

- 5 אטלס כרטא (1980). לתולדות מדינת ישראל, עשור שני, משרד הבטחון, ולאוחו עניין ראה גם: אטלס כרטא (1983). לתולדות מדינת ישראל, עשור שלישי, משרד הבטחון וגם: גולן, ש' (1983). "במאבק על מי הירדן", אצל א' שמואלי וחבריו: ארצות הגליל, משרד הבטחון, עמ' 853-862.
- 6 רבינוביץ, א' (1983). "המאבק על מי הירדן כמרכיב בסכסוך הערבי-ישראלי", אצל א' שמואלי וחבריו: ארצות הגליל, משרד הבטחון, עמ' 863-868. ולאוחו עניין ראה גם: סופר, א' (1992). נהרות של אש, תל-אביב: עם-עובד.
- 7 אטלס כרטא (1983). שם ולאוחו עניין ראה גם: אטלס כרטא (1990).

בשנים 1991-1995, עם תחילת המשא ומתן לשלום בין ישראל למדינות ערב, התנהל גם משא ומתן בין ישראל לסוריה. מן הידיעות המועטות שדלפו לעיתונות, ניתן היה להבין כי ישראל הביעה נכונותה לחזור לגבול הבין-לאומי כגבול השלום בינה לבין סוריה. משמעות הדבר היא כי ייתכן שגבול זה יחזור לתפקידו, בנתוני יסוד גאופוליטיים שונים מאלה ששררו לפני 1967.

מתעוררת עתה השאלה – האם אפשרות כזו מחייבת נקיטת יזמה ישראלית לגבי "משארי הגבול" הזה?

"משאר גבול" נקרא בלשון הגאוגרפים Relict Border ובנושא זה – ראה מאמר קודם של המחברים בקרקע מאפריל 1995, בדבר היעלמותם של אלמנטים גאוגרפיים בעקבות הסרת הקו הירוק.

מתוך הרקע, ברור שקו הגבול שאותו אנו מחפשים, איננו דבר מוגדר במפה, הניתן לכריקה ברצף של שנים. מדובר כאן ב"אזור גבול נזיל". אין אנו עוסקים בגבול הבין-לאומי וגם לא בגבול הפסקת הלחימה ערב החתימה על הסכם הפסקת האש ב-1949. עבודה זו בודקת את קו הביצורים הישראלי, וממולו את קו העמדות והביצורים הסוריים כפי שהתייצבו בהדרגה עד פרץ מלחמת ששת הימים (ב-1967.4.6).

הנתונים הטופוגרפיים של קו הגבול קבעו עליונות סורית, כמעט מוחלטת, לכל אורך הגבול. אלה גם קבעו את אופי הביצורים שהיו בקו הגבול ואת הצלקות שהותירו שני הצבאות בנוף. כפי שניווכח – עיקר הביצורים בוצעו על-ידי הסורים.

הגבול ערב הסרתו

מערך ההגנה הישראלי

על ישראל נאסר להקים ביצורים באזורים המפורזים וגם לא היה היגיון בביצור גבול המצוי 500-550 מטר מתחת ליריב. ביישובים ובדרכים לאורך קו הגבול נבנו מקלטים ומחסות בלבד.

המקום היחידי שבו היו עמדות חפורות ודרך שהובילה אליהן היה בסוסיתא, וזאת בשל גובהה ובשל העובדה שלא הייתה בבחינת שטח מפורז (משום שנמצאה בריבונות ישראלית בכל תקופת מלחמת השחרור).

גם בתוואי הגבול לאורך הכינרת לא היו ביצורים ישראליים, משום שצה"ל לא יכול היה להגן על רצועה ברוחב של 10 מטרים.

בגזרה השלישית, בין שפך הירדן לבין גשר בנות-יעקב, אי-אפשר היה לבצר את קו הגבול עצמו – קו הנהר – בשל היות השטח אזור מפורז. רק לאורך המדרון העליון היו מספר עמדות. מצב זה גם התיישב עם התפיסה, כי צה"ל אמור להיות צבא נייד והתקפי ולא צבא ניית.

בגזרה הרביעית, בין גשר בנות-יעקב לבין תל-עזויאת, שוב הייתה עדיפות טופוגרפית כרורה לסורים. האסטרטגיה שנקטה על-ידי צה"ל הייתה לממש את הריבונות באמצעות פטרולים שנעו

תכופות על כבישי פטרולים. כדי לתת תחושה טובה לחיילים ולמנוע את איתורם הנקודתי על הכביש, ניטעו עצים משני צדי הקו, בקטעים ארוכים שלו. צה"ל מיקש פה ושם, בנה מחסות ומקלטים וגם מספר קטן של עמדות.

בגזרה החמישית, בעיקר בתל דן ובסביבתו, מול תל-נוחיילה, באתר שהגן על מעיין הדן ומול תל-עזזיאת — נבנו מספר עמדות מבוזרות.

נוכל לסכם ולומר, כי צה"ל לא האמין במבצרים נייחים ולכן לא נמצאו כאלה בצד הישראלי. האלמנט המרכזי של קו הגבול הישראלי היו כבישי הפטרולים שבצדם הרבה נטיעות. אל האלמנט הזה נוספו מספר עמדות תצפית ורק במקומות בודדים הוצבו עמדות ירי (בסוסיאת, מול תל-עזזיאת, מול גשר בנות-יעקב ובתל דן).

המערך הסורי (מפה 2)

מערך זה מבוסס על תפיסת הגנה סובייטית, שגרסה סיוע ארטילרי רב וחיפוי מְרְבֵי של כל עמדה על יתר חברותיה ובמיוחד חיפוי מן העורף על העמדות הקדמיות. על-פי תפיסה זו — מי שירצה לכבוש את תל-עזזיאת יצטרך, באותו הזמן, לכבוש גם שלוש-ארבע עמדות אחוריות (בורג בביל, תל-פחר, זעורה ופיק) שאם לא כן — הארטילריה שבעמדות האחוריות עלולה לכתוש את המסתערים, המצויים בנחיתות טופוגרפית. על-פי תפיסה זו, כיבוש אל-עוקדה (שבין כפר סולד לשמיר) חייב כיבוש מקביל של צי-א-דיב ושל גרב-אל-מיס. כיבוש תל-הלאל ודרדרה חייב את כיבוש גלבינה ודבורה.

התוצאה בשטח הייתה, שכל רמת הגולן הפכה, בעצם, למערך מבוצר בקנה מידה של מלחמת העולם השנייה באירופה, ואולי אף יותר מזה.

ערב המלחמה היו ברמת הגולן אלפי עמדות של חי"ר, שריון וארטילריה. היו מחסני תחמושת גדולים מאוד, כבישי פטרולים, כבישים רגילים, מחנות צבא לרוב ושדות מוקשים. העמדות היו מבוטנות ברובן בעובי רב במטרה להגן מפני התקפות אוויר ומצוידות היו בארטילריה כבדה ביותר.

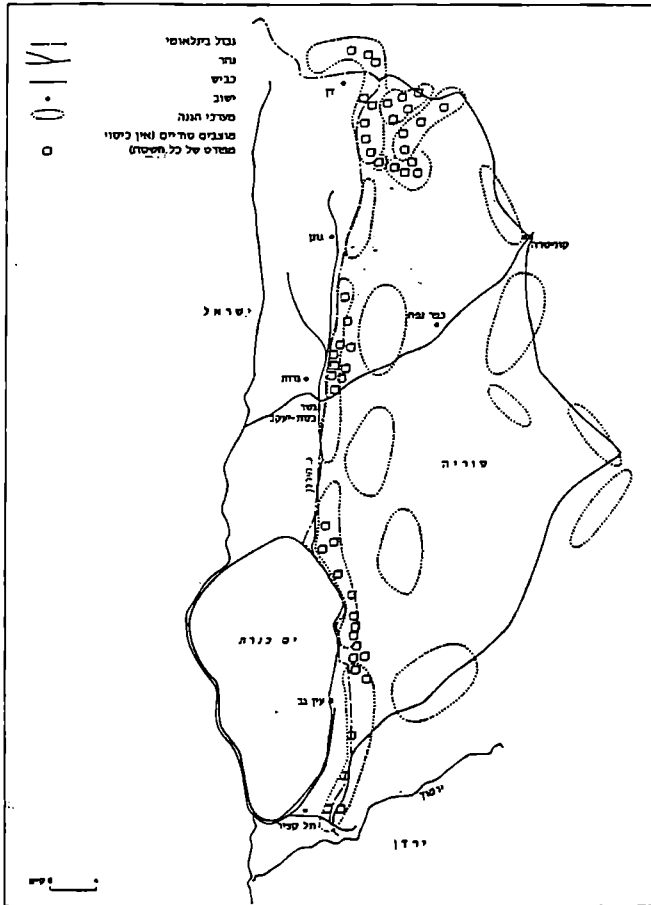
הצבא הסורי לא התחשב ביתרון הטופוגרפי שהיה לו ולא לקח כל סיכון. מערך הביצורים שלו התחיל באל-חמה בדרום והסתיים בחצבני בצפון (ראה מפה 2). מערך הביצורים השני עבר כטור מתמשך מפיק בדרום, דרך אזור נפח וזעורה ופיק בצפון. נוסף על שני המערכים הללו — היו מערכי הגנה גם בעומק רמת הגולן באזור קוניטרה ועד בואך לדמשק.

בגזרה הדרומית, מול המצוק, נמצאו עמדות ביצורים מבוטנות: 12 בחופי הכינרת וכן מול הירדן ההררי, שהסיכוי שיעברו בו היה קטן מאוד. האזור המצוי מול גשר בנות-יעקב וצפונית לו, היה המקום המתאים לפריצה אל תוך רמת הגולן ועל-כן הביצורים שם הגיעו לשיא צפיפותם ועוצמתם: שדות מוקשים, עמדות מבוטנות עם עשרות ומאות חפירות המקשרות בין העמדות. העמדות היו בנויות טורים-טורים, מן הגבול וכלפי מזרח, כשעמדה אחת מחפה על חברתה. בסך הכול מדובר במערך מבוצר של בית המכס העליון, גלבינה (שם יש כ-1.5 ק"מ של ביצורים), מוצבי דרדרה, מוצבי תל-הלאל ועמדות דרבשיה זיתנו — מערך ביצורים גדול לאורך 3 קילומטרים וברוחב של

גבול ישראל-סוריה — מדוע לא הוסר?

קילומטר אחד מול הגבול, כשהוא מגובה מאחור בעמדות ושדות מוקשים לרוב. בכל הגזרה הזו המוקשים חודרים אל מעבר לגבול הבין-לאומי — אל תוך ישראל.

מפה 2: מערך הביצורים הטורי בגבול ישראל-סוריה ערב מלחמת ששת הימים

צפונה יותר, בין נחל מחמל לבין נחל עורבים, לסורים יתרון טופוגרפי מוחלט ועל-כך מערך הביצורים דליל יותר.

בגזרה שבאזור המצוי מעוקדה וצפונה היה חשש להדירה ישראלית (כפי שאמנם קרה ב-1967), ועל-כך קיימים שם מערכי ביצורים של עוקדה-מעמוש-תל-עזויאת-בניאל-תל-חמרה ועד נוחיילה. כל המרחב הזה מוגן בשדות מוקשים כלפי ישראל ובמערך עמדות מתפות ממזרח על הקצה העליון

של הרמה. סימן ההיכר למערך הביצורים באזור זה היו חורשות האקליפטוסים שהצבא הסורי נטע, כנראה במטרה להצל על היושבים בעמדות הללו כימי הקיץ הלוהטים של רמת הגולן הבזלתית.

מה נותר מן הקו ב־1995?

כדי להשיב על שאלה זו נערך באביב 1995 סקר ב־10 תחנות לאורך הקו. צילומי אוויר מ־1967 ומ־1994 שימשו כלי־עזר נוסף שאפשר להעריך את השינויים שחלו. לגבי מספר נושאים נערכו ריאיונות עם מקבלי ההחלטות. בחירת התחנות נעשתה כך שהן תייצגנה שימושי קרקע שונים: שטח פתוח, מיוער, מיושב, טופוגרפיה מתונה, מצוקית, ערוצית, ביצתית וכו' (מפה 1) (בנספח ימצא הקורא, כדוגמה, תיאור מפורט של 2 מתוך 10 התחנות).

ב־1981 הודיעה ממשלת ישראל על סיפוח רשמי של רמת הגולן למדינת ישראל והחילה את החוק הישראלי על תושבי רמת הגולן. כבר קודם לכך חזרו ממשלות ישראל והודיעו — כי הן אינן מוותרות על רמת הגולן; בעניין זה היה קונצנזוס לאומי־יהודי. יתרה מזו, מאז 1967 כל ממשלות ישראל טיפחו את רמת הגולן, בנו בה יישובים, אזורי תעשייה, נטעו בה יערות (דבר שלא נעשה בגדה המערבית), סללו בה דרכים רבות ופיתחו ענפי תיירות מגוונים. כל זאת, ללא קשר להשקעות האדירות שהשקיע צה"ל ברמת הגולן, מתוך שיקולים ביטחוניים.

לכאורה, הוכשרו כל התנאים להיעלמותו של קו הגבול.

להלן לוח 3, בו מפורטים האלמנטים הנמצאים בקו ב־1967 וב־1995:

לוח 3: צלקות בקו רמת הגולן בשנת 1995 לעומת 1967

מספר התחנה	כביש פטרולים ישראלי	עמדות ישראליות		עמדות סוריות		נטיעת עצים ישראל 1995 1967		שדות מוקשים	מצבות	מבנים (לרוב סוריים)	אחר וחדש
		1995	1967	1995	1967	1995	1967				
1	+	+	-	+	+	+	+	+	-	-	+
2	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-
3	+	-	-	+	+	+	+	-	-	-	+
4	+	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+
5	5	+	+	+	+	+	+	++	+	+	+
6	-	+	-	+	+	+	+	+	-	-	+
7	+	+	+	+	+	-	-	-	+	+	+
8	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	+
9	-	-	-	+	-	+	+	-	-	-	+
10	+	+	+	+	+	-	-	-	-	-	+
									+		
									+		

נוקייב
צומת הטנק

הערות ללוח 3

כבישי הפטרוילים: בצד הישראלי נותרו כבישי הפטרוילים ללא שינוי, כפי שהיו בעבר. במקומות שבהם אין כבישי פטרוילים, הסיבה לכך היא הטופוגרפיה התלולה, שלא אפשרה נגישות ישראלית אל קווי הגבול הבין-לאומי ואפילו אל קווי הגבול הסורי החדש, בעיקר בשפך הירדן ובמתלולי האון.

עמדות ישראליות: ב־1967, היו עמדות מועטות, ולכן נותרו מהן רק שרידים מועטים. כך בגשר בנות-יעקב, מול תל-עזזיאת, ובאזור אלמגור.

העמדות הסוריות: עמדות אלו נותרו עומדות על תלן כביצורים ממש, או כביצורים הרוסים עם צלקות בשטח ועם סימני חפירות. הסיבה לכך היא הבזלת שהארוזיה פועלת עליה לאט במיוחד (כך, למשל, הריסות המוצבים במצוקי האון או בנוחיילה).

נטיעות: כל העצים, כמעט, שנטעו הצבא הסורי מעל עמדותיו, גדלו ונותרו על מקומם. בצד הישראלי מדובר בשרדות העצים שניטעו באזור מעגן-תל-קציר-האון-עין-גב, באזור הצפוני לגדות, סביב קיבוץ דן וסביב להבות הבשן. במהלך השנים נעשו פעולות נטיעה נוספות במספר גזרות, על הגבול ממש או לידו. כך, למשל, בתל דן, ליד דרך הפטרוילים שבין להבות הבשן ושמיר, באזור גשר בנות-יעקב משני צדדיו ובמצוקי האון.

שדות מוקשים: בעבודה זו הסתמכנו על נתוני מפת 1:50,000 של הוועדה הציבורית לסימון שבילים — גולן וחרמון.⁸

מבנים: מדובר, בדרך-כלל, במבנים סוריים, ששימשו בתי מגורים לחיילים וגם לאזרחים.

מצבות: זו רשימה עיקרית אך לא סופית.

אחר וחדש: הכוונה לאלמנטים חדשים שהגיעו לקו לאחר הסרתו — כמו: מצבות, ייעור, כבישים חדשים רבים העולים לרמת הגולן, מתקני צבא חדשים על הקו ושילוט. שינוי אחר הוא היעלמות החלקות החקלאיות הסוריות שחדרו מערבה אל מעבר לגבול הבין-לאומי. אלה נעלמו מאז 1967 והנוף חזר להיות נוף טבעי עם התחדשות רבה של חורשים.

האלמנטים היחידים שנעלמו מן הקו הם גדרות התיל, מספר שדות מוקשים וכלי הנשק הרבים שהיו בשטח. האלמנטים האחרים נותרו ברובם בשטח.

נחזור לשאלה שהעלינו קודם לכן: קו הגבול הבין-לאומי היה טראומתי ביותר כעבור ישראל, וממשלות ישראל התייחסו אליו כאל עובדה השייכת לעבר ואין חזרה אליה — מדוע, אם-כך, הוא לא נעלם מן הנוף?

לכך חברו מספר גורמים. את חלקם הכרנו מגבולות אחרים, וחלקם — חדשים. להלן נפרט אותם:

8 גולן וחרמון (1985). מפה 1:50,000, הוועדה הציבורית לסימון שבילים, תל-אביב: המרכז למיפוי.

מסתבר כי אף גורם ממלכתי או אזרחי לא חשב ששרידי הקו מהווים הפרעה, פיסית או פסיכולוגית, המצדיקה את פיגועים.

גם אם הייתה מתקבלת החלטה על פיגוע או על טשטוש של הקו – גם אז לא היו נוגעים בכבישי הפטרולים, משום שאלה הפכו מיד לדרכי טיול וחקלאות ואף הצבא עשה בהן שימוש. יערות וחורשות אינם נעקרים באף מקרה. ייתכן שהיה מקום להרחיב את הנטיעות מסביב לחורשות הקטנות שמעל העמדות הסוריות לשעבר.

לגבי הביצורים הסוריים: חלקם נהרסו על-ידי צה"ל, על-מנת שלא יוכלו לשמש את הסורים – אם, חס וחלילה, יצליחו אלה לחדור שנית. פרט לכך לא נעשה מאמץ לסלק את השרידים.

פיגוע מוקשים: זהו מבצע יקר, בכסף ובחיי אדם, ולכן החליט צה"ל, כבר לאחר 1967, כי אין מפנים את חצי מיליון המוקשים ברמה, אלא מגדרים אותם. בינתיים נעשו פיגועים נוספים, אך עדיין לא סופיים.

עמדות ישראליות, כאמור, אין רבות.

מצבות: אלו אלמנטים שנוספו. בכמה מקרים נוצלו הביצורים הסוריים כמצבות המבהירות, יותר מכל אלמנט אחר של המערך הסורי, את האיום על ישראל.

ברמת הגולן ישנו אלמנט נוסף הבולט יותר מאשר בגבולות אחרים סביב ישראל – הכוונה היא לקשר בין מקורות המים של ישראל לבין הגבול. גורם זה עושה את הקו יפה יותר מבחינה אסתטית וגם רגיש יותר מבחינה אקולוגית. כתוצאה ממצב זה הפך הקו הזה, במרבית חלקיו, למערכת של שמורות טבע או פארקים לאומיים (ראה מפה 1). אין כמו השמורות האלה לשמר את הנוף כמות שהוא.

גורמי שעה: מצד אחד, לא נמצאו כוחות כלכליים כבדי משקל שרצו לנצל את האזור לשימוש כלכלי אלטרנטיבי חשוב המצדיק השקעות כלכליות; מצד שני, היו לחצים כלכליים כבדים ברמת הגולן – היה צורך ליישב אותה ולהתבצר בה. ממדי ההרס של רמת הגולן בידי צה"ל (שדות אימונים ואש, מתנות, דרכי שריון, ומערך מכשולים אדיר מול הצבא הסורי) – מגמדים את ממדי הצלקות שהותיר הקו הישן.

הגבול הסורי-ישראלי ברמת הגולן נשאר עומד במקומו כמזכרת עולם.

גבול ישראל-סוריה 1967 – עדיין לא מאוחר למחוק אותו

ללא תלות במה שיקרה בשיחות השלום בין ישראל לסוריה ולמה שיסוכם בין שתי המדינות בנושא גבולות הקבע שביניהן (אם אמנם יסוכם) – אפשר וצריך למחוק מן הנוף את שרידי הגבול הישן של 1967 על ביצוריו ובתיו ההרוסים. שרידים אלה אינם מוסיפים לנוף מבחינה אסתטית וגם אין הם תורמים מבחינה חינוכית. באתרי הביצורים הישנים אפשר וצריך להותיר מצבות בודדות בלבד. גם "איי" האקליפטוסים, בצורתם העכשווית, אינם מוסיפים ליופיו של האזור וכמוהם גם היישוכים הסוריים ההרוסים שנותרו במקומם.

במקום כל אלה רצוי ליער רצועה רחבה של שטח העוברת לאורך קו הגבול הישן משני עבריו. היער מכסה על מפגעים אסתטיים ומשמש במקומות שונים בעולם כחומה אסתטית בין מדינות. כך נעשה בקו מג'ינו שבצרפת ובגבול הצי'כי-גרמני. אם המדינות הן ידידותיות — היער משמש מקום נופש לנופשים משני עברי הגבול. בימים אלה הופכים הגרמנים את תוואי הגבול שבין שתי הגרמניות לשעבר לאתרי שמורות טבע ונוף ואף נוטעים עצים במקומות רבים לשם טשטוש קו הגבול.

לא מאוחר עדיין לערוך מבצע נטיעות מקיף לאורך קו הגבול של 1967. התחלה שכזו כבר בוצעה באזור הדרומי של מצוקי האון.

אפשר לקרוא ליער זה "יער השלום" או לצאת בסיסמה כמו: "עדיף יער על ביצורים". לנטיעה כזו אין כל משמעות פוליטית אלא אסתטית בלבד.

נספח

ממצאי שתי תחנות ברמת הגולן⁹

תחנה ראשונה: אזור תל דן-נוחיילה

בשנת 1967 תל דן היה חשוף לחלוטין בכל חלקו המזרחי, הצפוני והדרומי, והיו בו דרכי עפר רבות ועמדות ירי צפונה ומזרחה. כל השדות ממזרח לתל היו שייכים, פורמלית, לישראל ועובדו עיבוד פוליטי בלבד, בשל ירי מתמיד על העובדים בשדות מצד הסורים שישבו בנוחיילה ובתל-עזזיאת. כביש הפטרולים סביב לתל ולמעייין הדן היה בשימוש יום-יומי. העמדות הסוריות מן הצד השני — בולטות.

בשנת 1994 הפך התל למיוער לחלוטין ביער טבעי וביער נטוע. 100 מטר צפונית לכביש הישן, נסללה דרך חדשה, במטרה להרחיק את התנועה ממעייין הדן עצמו. עמדות הביצורים והשריין הסורי נשארו כצלקת בנוף, כאילו הוכשרו יום קודם לכן. השדות המצויים בצד המזרחי לתל אינם מעובדים כיום. השטחים שהיו בשנת 1967 בתחום סוריה — נותרו בשממונם כפי שהיו אז. במפת 1:50,000 מסומן כל השטח שבין הגבול לבין מוצבי נוחיילה הסוריים כשטח ממוקש. בכל זאת רועות שם פרות.

9 צילומי אוויר 1967, 1994, תל-אביב: המרכז למיפוי.

תחנה רביעית: עין דבשה — נחל חמדל

לגבול הבין-לאומי בגזרה זו אין כל משמעות (הוא עובר בין העמדות הסוריות). הגבול דה־פקטו (בערב מלחמת ששת הימים) עובר כקילומטר אחד מערבה יותר, והוא מאופיין בכביש פטרולים ישראלי. מן הצד המזרחי שלו — חלקות סוריות מעובדות המשתרעות עד לתעלת המים שבעמק החולה. יש שורה של מוצבים סוריים העוברת לכל אורך הציר מדרבשה-תל-הילל ועד לדרדרה. לאורך שורת העמדות, שמצלות עליהן חלקות יער, ישנו מערך מבנים אורכי הדומה למבנה היישובים הישראליים שנבנו מיד עם קום המדינה. זוהי בנייה סורית של ראשית שנות ה־60, שאימצה במידה רבה את הפריסה הישראלית האורכית הסמוכה לגבול. גם לאורך בתים אלה נמצא שורות של עצי אקליפטוס — לצל, ואולי לנוי. כל חלקה פנויה בצדי המבנים נוצלה לחקלאות בעל.

בשנת 1994 חלו בנוף זה מספר שינויים: כל העיבוד החקלאי הסורי הפך לשטחי מרעה או לשטחים פתוחים. עם זאת, כביש הפטרולים הישראלי מצוי עדיין במקומו הישן, כששדרת עצים מצלה עליו. כל היישובים הסוריים עומדים כמו ב־1967 וכך גם העמדות והחפירות, רק העצים שלידם גדלו. לכאורה, לא חל שינוי בגבול במהלך 28 השנים שעברו מאז היה הגבול פעיל ומבוצר ועד ל־1994.